

دعا در سیره حضرت زهرا علیها السلام

گروه تولید محتوا

اشاره

مورخان معتقدند پیشینه دعا با پیدایش انسان قرین است؛ درحقیقت انسان همواره خود را نیازمند می‌دید و به لحاظ فطری می‌دانست که با مناجات با خالق می‌تواند خود را به ساحل آرامش برساند. دعا در ادیان الهی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ با نگاهی به آیات قرآن به روشنی مشخص می‌شود سیره همه انبیای الهی، دعا و رازونیا با خالق هستی است؛ چنان‌که حضرت آدم علیه السلام خطاب به خداوند عرضه داشت: «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»^۱ و نیز حضرت موسی علیه السلام به خداوند می‌گوید: «رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ»^۲ پروردگارا، من بر خویشتم ستم کردم، مرا ببخش. پس خدا از او درگذشت که وی آمرزنده مهربان است».

ای هدهد صبا به سبا می‌فرستمت	بنگر که از کجا به کجا می‌فرستمت
حیف است طایری چو تو در خاک‌دانِ غم	زین جا به آشیانِ وفا می‌فرستمت
در راه عشق مرحله قُرب و بُعد نیست	می‌بینمت عیان و دعا می‌فرستمت
هر صبح و شام قافله‌ای از دعای خیر	در صحبتِ شمال و صبا می‌فرستمت
تا لشکرِ غمت نکند مُلکِ دل خراب	جانِ عزیزِ خود به نوا می‌فرستمت
ای غایب از نظر که شدی همنشینِ دل	می‌گویمت دعا و ثنا می‌فرستمت ^۳

۱. اعراف: ۲۳.

۲. قصص: ۱۶.

۳. <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh90>.

دعا در اصطلاح دینی، به معنای روی آوردن به خداوند و درخواست از او با حالت خضوع است.^۱ این نوشتار به سیره حضرت زهرا علیها السلام درباره دعا می پردازد.

بایستگی و اهمیت دعا

«دعا» در گزاره های اسلامی جایگاه بس بلند و سترگی دارد؛ زیرا دعا، ارتباط عاشقانه انسان با محبوب حقیقی و پیوند باطنی با معشوق ابدی است که حیات روحی، نشاط قلبی، صفای باطنی و سلامت روانی را به همراه دارد؛ از این رو در آیات و روایات بدان تأکید شده است: «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ».^۲

اهل بیت علیهم السلام نیز افزون بر اینکه خود دعا و مناجات داشتند، به بایستگی دعا تأکید می نمودند و شیعیان را به آن دعوت می کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «الدُّعَاءُ سِلَاحُ الْمُؤْمِنِ، وَ عَمُودُ الدِّينِ وَ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»؛^۳ دعا سلاح مؤمن، ستون دین و نور آسمانها و زمین است.

حضرت زهرا علیها السلام که از توصیه های وحیانی و نبوی بیشترین بهره را بردند، بین مردم زمانه به «کثیر الدعاء» و «اهل مناجات شبانه» شهرت داشت. اهمیت دعا در خوانش حضرت زهرا علیها السلام به اندازه ای است که به هیچ وجه حاضر نیست آن را با مقولات دنیایی معامله کند. رسول اعظم صلی الله علیه و آله خطاب به دخترش فرمود: «دخترم، آیا دوست داری دعایی به تو بیاموزم که هیچ کس آن را نمی خواند مگر آنکه خواسته های او تحقق پذیرد؟» حضرت زهرا علیها السلام در پاسخ پدر گفت: «يَا أَبَتِ لَهَذَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا؛ پدرجان، چنین دعایی از دنیا و آنچه در آن است، نزد من محبوب تر است».

طفیل هستی عشق اند آدمی و پری ارادتی بنما تا سعادت بیبری^۵

۱. محمد محیی الدین عبدالحمید، التحفة السنية، ص ۲۵.

۲. «مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم؛ درحقیقت کسانی که از پرستش من کبر می ورزند، به زودی خوار در دوزخ درمی آیند» (غافر: ۶۰).

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۶۹.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۲، ص ۴۰۵.

۵. دیوان حافظ، غزل ۴۴۳.

تشویق و سفارش به دعا

سنت نبوی و اهل بیت علیهم السلام، تشویق مؤمنان به دعا به درگاه خداوند است؛ از این رو در روایات متعددی از شیعیان خواسته شده در هر حاجتی به درگاه الهی دعا کنند و خواسته خود را هر چند اندک و کوچک باشد، از خداوند بخواهند؛ زیرا حاجت‌های کوچک نیز به دست همان کسی است که حاجت‌های بزرگ به دست اوست.^۱ امام صادق علیه السلام نتیجه فرو بستن دهان از درخواست از خداوند را عدم عطای خداوند به او می‌داند.^۲ با توجه به جایگاه مهم دعا و نیایش در زندگی انسان، حضرت زهرا علیها السلام در کلامی به شخصی توصیه می‌فرماید بسیار دعا کند.^۳ همچنین فاطمه زهرا علیها السلام به امام علی علیه السلام این گونه وصیت نمود:

إِذَا أَنَا مِتُّ فَتَوَلَّ أَنْتَ غُسْلِي وَ جَهْزِي ... فَأَكْتُبُ مِنْ تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ وَ الدُّعَاءِ فَإِنَّهَا سَاعَةٌ يَحْتَاجُ الْمَيِّتُ فِيهَا إِلَى أَنْسِ الْأَحْيَاءِ؛^۴

[علی جان] هنگامی که وفات کردم، تو غسل و کفن مرا به عهده گیر .... و زیاد قرآن و دعا بخوان؛ زیرا میت در چنین لحظه‌هایی محتاج انس گرفتن با زندگان است.

حضرت فاطمه علیها السلام در مشکلات زندگی از برخی تقاضای دعا می‌کردند تا از این طریق سریع‌تر و بهتر به اجابت نزدیک شود و دیگران نیز بدان عمل کنند. روزی آن حضرت ضمن «التماس دعاگفتن» به پدر، از او درخواست دعا کرد تا فرزند عزیزش امام حسن علیه السلام که بیمار بود، آرام و قرار یابد؛ بنابراین به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عرض کرد: «يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْعُ اللَّهُ لِي أَنْ يَشْفِيَهُ؛ ای رسول خدا، خداوند را بخوان - و دعا کن - تا فرزندت را شفا دهد».

تأثیر زمان و مکان در استجاب دعا

آنچه در اجابت دعاها و رسیدن به خواسته‌ها تأثیر بسیاری دارد و گاه در ردیف شرایط و آداب دعا قرار می‌گیرد، استفاده از زمان و مکان شایسته هنگام دعاست. حضرت زهرا علیها السلام به برخی زمان‌های خاص برای دعا بیشتر توجه داشت؛ آن بانوی دو عالم درباره زمان دعا و رازونیا به

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ص ۳۰۳، ح ۳۹.

۲. همان، ص ۴۶۶.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۹، ص ۲۷؛ میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۳۳۹.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۹، ص ۲۸.

گونه‌ای بود که همواره به روز جمعه و ساعت‌های پایان روز و هنگام غروب آفتاب آن توجه داشت. حضرت زهرا علیها السلام درباره دعای روز جمعه از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نقل فرمود: «إِنَّ فِي الْجُمُعَةِ لَسَاعَةً لَا يُوَافِقُهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فِيهَا خَيْرًا إِلَّا أُغْطِيَ إِيَّاهُ؛^۱ در روز جمعه ساعتی است که هر خواسته خیر و نیکویی در آن ساعت به اجابت می‌رسد». پرسیدم یا رسول‌الله، کدام ساعت است؟ فرمود: آن‌گاه که نصف قرص^۲ خورشید در افق پنهان شود. از آن پس حضرت زهرا علیها السلام در این ساعت از غروب جمعه، در دعا و خیرخواهی مسلمانان همت می‌کرد.

ابن بابویه، مجلسی و دیگران در کتب خود، دعا در غروب جمعه را یکی از آدابی بیان کرده‌اند که حضرت زهرا علیها السلام مقید به آن بودند. آن حضرت تأکید می‌کردند: «در روز جمعه، ساعتی است که اگر هر مسلمانی آن لحظه را دریابد و از خداوند خیری بخواهد، به یقین به او می‌دهد و آن زمان، هنگامی است که نصف خورشید، غروب کرده باشد».^۳

دعا برای دیگران

در سیره حضرت زهرا علیها السلام نقل شده است که ایشان برای دیگران دعا می‌کردند. در ادامه مواردی از این رویکرد را مرور می‌کنیم.

۱. دعا برای همسایگان

یکی از آموزه‌های دینی، دعا برای دیگران است. این بینش و گرایش در سیره و رویکرد حضرت زهرا علیها السلام به خوبی نمایان است. فاطمه علیها السلام هنگام اجابت دعاها و عبادات، نخست دیگران را بر زبان می‌آورد و با مطرح کردن آنان، تقاضای پذیرش دعای خویش را برای امت می‌نمود. امام حسن علیه السلام می‌فرماید: «مادرم فاطمه علیها السلام را در شب جمعه در محراب دیدم که به عبادت ایستاده بود. او همچنان در رکوع بود تا روشنی بامداد برآمد. شنیدم که او برای مردان و زنان مؤمن دعا می‌کرد و آنها را نام می‌برد و برای آنها فراوان دعا می‌کرد؛ درحالی‌که برای خود دعایی نمی‌کرد.

۱. همان، ج ۸۶، ص ۲۷۰.

۲. محمد بن جریر طبری آملی، دلائل الإمامة، ص ۷۱.

۳. شیخ صدوق، معانی الاخبار، ص ۳۹۹.

گفتم: مادر، چرا همان‌گونه که برای دیگران دعا می‌کنی، برای خود دعا نمی‌کنی؟ فرمود: فرزندم، نخست همسایه و سپس [اهل] خانه»^۱.

۲. دعا برای شیعیان

حضرت زهرا علیها السلام به بهانه‌های مختلف برای شیعیان دعا می‌کردند و تا پایان عمر به این امر اهمیت می‌دادند. اسماء همسر جعفر طیار گزارش می‌کند که در لحظه‌های پایانی زندگانی حضرت زهرا علیها السلام متوجه آن بزرگ‌زنان عالم بودم. ابتدا غسل کرد و لباس‌ها را تغییر داد و سپس در خانه مشغول رازونیا با خدا شد. جلو رفتم، فاطمه را دیدم که رو به قبله نشسته و دست‌ها را به سوی آسمان برآورده، چنین دعا می‌کند: «الهی وَ سَیِّدِی أَسْأَلُکَ بِالَّذِینِ اضْطَفَّیْتَهُمْ وَ بِبُکَاءِ وَ لَدَى فِی مُفَارَقَتِی أَنْ تُعْفَرَ لِعُضَاةِ شِیعَتِی وَ شِیعَةَ ذُرِّیَّتِی»^۲؛ خداوند، به حق اولیا و مقربانی که آنها را برگزیدی و به گریه‌های فرزندانم پس از مرگم، از تو می‌خواهم گناه خطاکاران شیعیان و پیروان ما را ببخشی». همان‌طور که از متن این روایت مشخص است، حضرت زهرا علیها السلام برای بخشش گناهان شیعیان، خداوند را به برگزیدگان درگاهش و اشک حسنین علیهما السلام در فراق وفاتشان سوگند می‌دهند و این مسئله نشان‌دهنده توجه فراوان این بانوی بزرگوار به شیعیان و نیز اهتمام فراوان ایشان به دعا برای فرزندان معنوی خویش است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

در روز قیامت از سوی پروردگار ندا می‌رسد ای فاطمه، هرچه می‌خواهی از من درخواست کن تا به تو عطا کنم و تو را خرسند نمایم. فاطمه گوید: خدای من، تو خود آرزویی و فوق آرزو هستی، از تو می‌خواهم که دوستدار من و دوستدار عترتم را به آتش عذاب نکنی. خداوند به او وحی می‌فرماید: ای فاطمه، به عزت و جلال و عظمت مقام سوگند که من دو هزار سال پیش از آنکه آسمان‌ها و زمین را بیافرینم، به خود سوگند خورده‌ام که دوستداران تو و دوستداران عترت را به آتش عذاب نکنم.^۳

۱. شیخ صدوق، علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۸۲؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۲۵.

۲. محمد مهدی حائری مازندرانی، کوکب الدرری، ج ۱، ص ۲۵۴؛ به نقل از:

<https://hawzah.net/fa/Magazine/View/89/6777/81058>.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲۷، ص ۱۴۰.

ما شبی دست برآریم و دعایی بکنیم   غم هجران تو را چاره ز جایی بکنیم
دل بیمار شد از دست، رفیقان مددی   تا طیبیش به سر آریم و دوائی بکنیم^۱

شرایط اجابت دعا

برای اجابت دعا شرایط متعددی بیان شده است. قرآن پژوهانی مانند علامه طباطبایی معتقدند شرایط اجابت دعا از نظر قرآن در دو امر خلاصه می‌شود. ایشان درخواست حقیقی و واقعی را از جمله شرایط دعا می‌داند و معتقد است اگر کسی دعای غیر حقیقی مانند درخواست محال از خداوند کند، دعایش مستجاب نمی‌شود؛ مانند اینکه کسی از خداوند بخواهد مرده او زنده شود. دومین شرط اجابت دعا را درخواست از عمق جان می‌داند و معتقد است کسی که به زبان از خدا درخواستی می‌کند، اما در دل همه امیدش به امور مادی است، دعای او اجابت نمی‌شود.^۲

شهید مطهری چند شرط برای دعا قائل است:

۱. درخواست واقعی؛ ۲. ایمان و اعتماد به اجابت؛ ۳. مخالف نبودن درخواست با سنن تکوین و تشریح؛ ۴. هماهنگی دیگر شئون زندگی دعاکننده مانند روزی حلال، ظلم نکردن به مردم و...^۳

در مجامع روایی نیز مواردی برای شرایط دعا بیان شده است که عبارت‌اند از:

۱. شناخت خداوند: امام کاظم علیه السلام در پاسخ سؤال‌کننده‌ای درباره اجابت نشدن دعایش، عدم شناخت خدا را علت آن بیان کرده‌اند.^۴
۲. اخلاص: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اخلاص را از شرایط دعا برمی‌شمرد و از مؤمنان خواسته‌اند هنگام دعا، اخلاص داشته باشند. حضرت زهرا علیها السلام نیز اخلاص در عمل و عبادت را که دعا در

۱. حافظ، غزلیات، غزل ۳۷۷؛ در:

<https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh377>.

۲. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۳۳.

۳. مرتضی مطهری، بیست گفتار، ص ۳۴۱-۳۵۱.

۴. شیخ صدوق، توحید، ص ۲۸۸.

دل آن است، موجب بازشدن درهای رحمت الهی به سوی انسان و قراردادن مصلحت‌های خوب برای او به جهت عمل خالصانه دانسته‌اند.^۱

۳. عمل به وظایف: خداوند وعده داده است که اگر بنده‌ای به وظیفه‌اش عمل کند، او دعایش را اجابت کند.^۲ تبلور عینی و حقیقی اطاعت از خداوند و اطاعت‌پذیری، پایبندی به اوامر و نواهی خداوند است که حضرت زهرا علیها السلام یکی از مصادیق این اوامر و نواهی را، پایبندی به نماز و سستی نکردن در آن می‌دانند. رسول خدا صلی الله علیه و آله تأکید می‌کنند از آثار سستی در نماز و سبک‌شمردن نماز که یکی از مصادیق اطاعت خداوند است، قبول نشدن دعاست.^۳
۴. روزی حلال: رسول خدا صلی الله علیه و آله شرط اجابت را روزی حلال بیان فرموده‌اند.^۴

آداب دعا

برای تقرب بیشتر در دعا و رفع نواقص، آدابی در مجامع روایی آمده است که عالمان علم اخلاق به فراخور اهمیت به برخی از آن آداب اشاره کرده‌اند؛ از جمله:

۱. آداب پیش از دعا: وضوگرفتن، نشستن رو به قبله، خواندن دو رکعت نماز و انجام دادن کاری خیر یا صدقه دادن.
  ۲. آداب همراه دعا: شروع با نام خدا، ستایش و ثناگفتن، اعتراف به گناه، درودفرستادن بر محمد و خاندان او و توسل جستن به قرآن و پیامبران و اولیا.
- از دیگر آدابی که هنگام دعا کردن باید رعایت شود، عبارت‌اند از: فروتنی و افتادگی، گریستن یا حالت گریه به خود گرفتن، نهانی دعا کردن، با صدای آهسته دعا کردن، بلند کردن دست‌ها، تقاضای زیاد کردن، درخواست کردن از فضل خدا، اظهار کردن نیاز، قاطعیت در دعا، دعای همگانی کردن، زیاد دعا کردن، پافشاری، سه بار گفتن، سجده کردن، خوشبینی به اجابت، آمین گفتن، گفتن «ماشاءالله» و «لا حول و لا قوة الا بالله» و کشیدن دست‌ها به صورت.

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۷، ص ۲۴۹.

۲. ابن‌فهد حلی، عدة الداعی، ص ۲۹۲.

۳. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۲۳.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۶، ص ۳۱۴.

علامه طباطبایی رحمته الله علیه با تصریح به روایتی از سلمان که از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند بلند کردن دست ها را حالت فقیری می داند که خود را در مقابل توانگری، پست (کوچک) می داند و دست ها را به سوی او بلند کرده است و از او درخواستی می کند.^۱

۳. آداب پس از دعا: سپاس گفتن بعد از اجابت دعا.^۲

با نگاهی به سیره و کلام حضرت زهرا علیها السلام در دعا، درمی یابیم ایشان به اموری مقید بوده اند که به برخی از آنها اشاره می کنیم. از جمله آداب دعا که موجب قبولی و اجابت سریع آن در حق خود انسان می شود، دعا کردن در حق دیگران است؛ همان گونه که در مجامع روایی نقل شده است ائمه علیهم السلام مقید بودند برای دیگران دعا کنند و آن را از جمله آداب و عوامل استجابت سریع دعا درباره خود و موجب دعای ملائک برای انسان می دانستند. حضرت زهرا علیها السلام نیز هنگام دعا کردن، برای دیگران دعا می کردند؛ چنان که در روایت امام حسن علیه السلام بدان اشاره شد.^۳ مجلسی هم در روایتی آورده است که حضرت دست ها را به سوی آسمان بلند کرد و سپس دعا فرمود.^۴ همچنین در دعاهای آن حضرت می بینیم که ابتدا تسبیح و ثنای خداوند می گوید و بر محمد و آل او، ملائک، شهدا و صالحان درود می فرستد.^۵

کتابنامه

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، التوحید، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۸ ق.
۲. _____، علل الشرائع، ج ۱، قم: کتابفروشی داوری، ۱۳۸۵ ش.
۳. _____، معانی الاخبار، تصحیح علی اکبر غفاری، قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۳۰ ق.

۱. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۴۹.

۲. گروهی از مترجمان، راه روشن: ترجمه محجة البیضاء، ج ۲، ص ۴۱۱-۴۲۸؛ احمد بن محمد مهدی نراقی، معراج السعادة، ص ۸۴۱-۸۴۲.

۳. شیخ صدوق، علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۸۲؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۲۵.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ص ۲۱۷، ح ۴۹.

۵. همان، ج ۸۳، ص ۸۵، ح ۱۱.

دعا در سيره حضرت زهرا عليها السلام ■ ۶۷

۴. ابن طاووس، علی بن موسی، جمال الأسبوع بكمال العمل المشروع، قم: دار الرضی، ۱۳۳۰ ق.
  ۵. ابن فهد حلی، احمد بن محمد، عدة الداعی، مصحح: احمد موحدی قمی، قم: دار الكتاب الإسلامی، ۱۴۰۷ ق.
  ۶. حافظ، شمس الدین محمد؛ دیوان حافظ؛ تصحیح خطیب رهبر؛ تهران: نشر صفی علیشاه، ۱۳۸۸ ش.
  ۷. حائری مازندرانی، محمد مهدی، الكوكب الدرّی فی أحوال النبی و البتول و الوصی، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۰ ق.
  ۸. طباطبائی، سید محمد حسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ ق.
  ۹. طبری آملی، محمد بن جریر، دلائل الإمامة، قم: سلمان آزاده، [بی تا].
  ۱۰. عارف، محمد صادق، راه روشن: ترجمه المحجّه البيضاء فی تهذیب الحیاء، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۷۳ ش.
  ۱۱. عبدالحمید، محمد محیی الدین، التحفة السنیة، دمشق: دار الفیحاء، ۱۴۱۴ ق.
  ۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ تهران: دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۷ ق.
  ۱۳. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، محقق/ مصحح: جمعی از محققان، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
  ۱۴. مطهری، مرتضی؛ بیست گفتار؛ ج ۲، تهران: صدرا، ۱۳۸۱ ش.
  ۱۵. نراقی، احمد بن محمد مهدی، معراج السعادة، قم: هجرت، ۱۳۷۸ ش.
  ۱۶. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام، ۱۴۰۷ ق.
17. <https://hawzah.net>
18. <https://ganjoor.net>